

VĒSTURES AVOTI

LATVIJAS ARMIJA ATBRĪVOŠANAS CĪŅU PIRMAJOS MĒNEŠOS

Šogad aprit 90. gadskārta kopš Latvijas armijas dibināšanas. Tieši mūsu valsts bruņotajiem spēkiem jāpateicas par to, ka vēstures posms, kuru Latvijas historiogrāfijā dēvē gan par Atbrīvošanās cīņām, gan Neatkarības karu, gan Brīvības cīņām, beidzās ar visu Latvijas iekšējo un ārējo ienaidnieku sakāvi un valsts teritorijas atbrīvošanu. Šim uzvarām sekoja valsts starptautiskā atzīšana un divdesmit mierīgas attīstības gadi, kurus pārtrauca padomju okupācija. Atbrīvošanās cīņas (1918–1920) ir vienīgais karš, kurā latviešu karavīri gājuši cīņā zem savas valsts karoga krāsām, savas valsts armijas rindās.

Sava laika vēstures liecības ir arī fotogrāfijas, tapušas šajā mūsu valstij tik nozīmīgajā vēstures periodā. Turpinot iepriekšējos žurnāla numuros aizsākto Latvijas Kara muzeja krājuma fotomateriālu publicēšanu, šoreiz piedāvājam ielūkoties fotogrāfijās, kas tapušas Latvijas Atbrīvošanas cīņu pirmajos mēnešos, neilgi pēc valsts proklamēšanas.

Latvijas valsts proklamēšana notika laikā, kad tās teritorija bija okupēta, kad saira impērijas, kad tikko bija norimis 1. pasaules karš. Kā vēlāk atzina daudzi šo notikumu aculiecinieki un pētnieki, tas bija “skaisto ilūziju laiks”.¹ ASV prezidenta Vudro Vilsona 14 punktu deklarācija par brīvību visām tautām – lielām un mazām – šo “skaisto ilūziju laiku” tikai pastiprināja.²

Veidojot Ministru kabinetu, sākumā nebija paredzēts kara jeb apsardzības ministra postenis, jo Latvijas Tautas padome (LTP) tobrīd vismazāk domāja par jaunās valsts aizsardzību. LTP politiskās platformas 6. pantā “Valsts aizsardzība” bija teikts: “Latvijas tautas milicija

¹ *Krīpēns A.* Kalpaka bataljons un Baloža brigāde. – Belmore, N.S.W., Austrālija, [b.g.]. – 13. lpp.; *Bambals A.* Apsardzības ministrijas pirmie soļi latviešu nacionālā karaspēka veidošanā // Latvijas Arhīvi. – 1998. – Nr. 1. – 51. lpp.

² *Seskis J.* Latvijas valsts izcelšanās pasaules kara notikumu norisē: atmiņas un apcerējumi (1914–1921). – Rīga, 1991. – 153. lpp.

(apsardzības spēks) dibināma uz iesaukšanas pamatiem, neizslēdzot brīvprātīgu pieteikšanos.”³ Milicija bija paredzēta iekšējās kārtības uzturēšanai, un tā pakļautos iekšlietu ministram. Sākotnēji Pagaidu valdībā pat nebija paredzēts apsardzības (kara) ministra postenis. Kara lietu pakļautība Pagaidu valdības iekšlietu ministram (latviešu bruņoto vienību formēšana tika uzticēta šīs ministrijas apsardzības nodaļai) ātri izrādījās neefektīva, un 1918. gada 22. novembrī izveidoja atsevišķu Apsardzības ministriju, par kuras pagaidu pārvaldītāju iecēla apakšpulkvedi (pulkvedi-leitnantu) Robertu Dambīti, 6. decembrī ministra amatam nominējot Jāni Zālīti, savulaik vienu no strēlnieku bataljonu organizētājiem un bijušo Krievijas valsts domnieku.⁴

Tūlīt pēc Latvijas proklamēšanas Pagaidu valdība vilcinājās veidot savas karaspēka vienības, jo tika deklarētas miermīlīgas un draudzīgas attiecības ar visām kaimiņvalstīm, ieskaitot Padomju Krieviju. Tomēr šo vienību nepieciešamību diktēja svarīgi iekšpolitiskie un ārpolitiskie apstākļi. Latvija bija vācu okupācijas varā, un faktiskais noteicējs bija Vācijas valdības 15. novembrī ieceltais pilnvarotais pārstāvis Augusts Vinnigs. Saskaņā ar 1918. gada 11. novembra Kompjēnas pamiera noteikumiem pēc Sabiedroto prasības Austrumu frontē esošajam vācu karaspēkam vajadzēja palikt Baltijā kā drošības garantam pret lielinieku eventuālo uzbrukumu rietumu virzienā. Līdz ar to mainījās šeit dislocētā Vācijas karaspēka statuss – no okupācijas armijas tas, vismaz formāli, transformējās par kārtības uzturēšanas garantu, lai gan reālā situācija bija tāla no vēlamās.

Stratēģiskā situācija aizvien pasliktinājās, Latgali jau bija ieņēmusi Sarkanā armija, bet vācu karaspēks šo Latvijas daļu vienkārši pameta.⁵ 7. decembrī apsardzības ministrs J. Zālītis Latvijas Pagaidu valdības vārdā noslēdza līgumu ar Vācijas valdības ģenerālpilnvaroto A.Vinnigu par landesvēra (*Landeswehr* – latv.: zemessardze) – īpaša karaspēka dibināšanu un sastāvu.⁶ Saskaņā ar līgumu landesvērā bija paredzēts izveidot 26 kājnieku rotas un 6 artilērijas baterijas, kuras būtu komplektētas pēc nacionālā principa, t.i., 18 latviešu, 7 vācu un 1 krievu kājnieku rota, 3 latviešu un 1 vācu artilērijas baterija. Bija plānots savākt karaspēku ar 6000 brīvprātīgajiem. Landesvēra komandu un pavēļu valoda būtu atbilstoša tautībām – latviešu, vācu un krievu. Vienošanās paredzēja, ka vācu vienībās varēja stāties vietējie vācbaltieši, kuri bija Vācijas pavalstnieki un līdz tam dienēja Vāci-

³ Dokumenti stāsta. Latvijas buržuāzijas nākšana pie varas / Sast. V. Bērziņš. – Rīga, 1988. – 57., 58. lpp.

⁴ Latvijas Valsts vēstures arhīvs (turpmāk – LVVA), 1468. f., 1. apr., 1. l., 1. lp.

⁵ Turpat, 1899. f., 2. apr., 268. l., 30.–32. lp.

⁶ Turpat, 278. l., 10.–14. lp.

jas armijā.⁷ Par jaunizveidotā karaspēka, kuru oficiāli nosauca par Baltijas landesvēru, komandieri plānoja iecelt neitrālas valsts – Zviedrijas virsnieku, tomēr beigās par landesvēra komandieri kļuva vācu armijas majors Šaiberts.⁸ Landesvēra vācu vienību formēšana sākās jau novembra sākumā: 1. Rīgas rota tika saformēta 12. novembrī, Trieciena nodaļa – 11. novembrī, bet 2. un 3. Rīgas rota un fon Rādena rota – novembra beigās. Šīs vienības veidoja vietējie vācbaltieši.

Latviešu tautas vairākums noraidīja sadarbību ar vācu okupantiem, un tāpēc latviešu rotu formēšana norisa neapmierinoši. Latgalē to formēšanu nepaspēja uzsākt. 8. decembrī sāka Cēsu rotas – pirmās latviešu karaspēka vienības formēšanu Cēsīs. Rotas pirmais komandieris bija virsleitnants Arturs Jansons.

10. decembrī Rīgā sāka Instruktoru rezerves rotas (vēlākās Virsnieku rezerves rotas un Neatkarības rotas) formēšanu. Komandieris – kapteinis Jānis Balodis. 20. decembrī no latviešu studentu korporācijām “Selonija”, “Talavija” un citām saformēja Atsevišķo (Studentu) rotu, kas pakļāvās tieši Apsardzības ministrijai. Šai karaspēka vienībai arī pirmajai no latviešu karavīru formācijām izdevās iegūt daudz maz vienveidīgu formas tērpu: baltus aītādas puskažociņus, šņorzābakus un “Adriāna” modeļa bruņucepures (sk. 13. att.). Vēl Rīgā izveidoja Latgales virsnieku un apakšvirsnieku rotu un trīs Rīgas apsardzības rotas.

Taču tas viss nespēja apturēt lielinieku straujo iebrukumu. Ar landesvēra vācu vienību un vācu dzelzsbrigādes sakāvi pie Inčukalna 1918./1919. gada mijā Rīgas liktenis bija izšķirts. Pagaidu valdība 1. janvārī pieņēma lēmumu atstāt Rīgu. Tuvojoties lieliniekiem, arvien vairāk pastiprinājās nedrošības sajūta latviešu karavīros. Biežāki kļuva neierašanās un dezertēšanas gadījumi. 3. janvāra rītā no Rīgas uz Jelgavu atkāpās arī Pagaidu valdībai vēl uzticīgās nacionālā karaspēka vienības, kopā nedaudz vairāk kā divsimt vīru.

5. janvārī Pagaidu valdība atstāja arī Jelgavu, aizbraucot uz Liepāju. Turp devās arī Atsevišķā (Studentu) rota, kas bija norīkota apsargāt Pagaidu valdību. Pārējās latviešu vienības nolēma apvienot lielākā karaspēka daļā. 5. janvārī ar apsardzības ministra priekšrakstu bija nodibināts Latviešu atsevišķais bataljons, par kura komandieri iecēla Oskaru Kalpaku. Bataljonā izveidoja divas rotas: Cēsu un Virsnieku rezerves (vēlāko Neatkarības) rotu.⁹ Bataljons kā atsevišķa struktūrvienība ietilpa Baltijas landesvērā un bija pakļauts tā vadībai – Virsštābam. Turpinot atkāpšanos, “kalpakieši” (kā drīz sāka dēvēt bataljona karavīrus) atvirzījās aiz Ventas līdz

⁷ Turpat.

⁸ *Bērziņš V., Bambals A.* Latvijas armija. – Rīga, 1991. – 8. lpp.

⁹ LVVA, 1515. f., 1. apr., 48. l., 1. lp.

Aizporu mājām. 29. janvārī ar Skrundas ieņemšanu sākās Latvijas teritorijas atbrīvošana no lielinieku karaspēka. 3. februārī bataljonā pēc saraksta skaitījās 276 vīri.¹⁰ Divas nedēļas vēlāk ieradās papildinājums – Atsevišķā (Studentu) rota. Pēc papildināšanas 21. martā Latviešu atsevišķo bataljonu pārveidoja par brigādi, komandēšanu uzticot pulkvedim Jānim Balodim, kas stājās 6. martā kritušā O. Kalpaka vietā. Par brigādes štāba priekšnieku iecēla kapteini Ludvigu Bolšteinu. Marta beigās Latviešu atsevišķajā brigādē skaitījās 1324 vīri.¹¹

1919. gada sākumā Pagaidu valdība nolēma sākt Latvijas atbrīvošanu arī no ziemeļiem. 7. janvārī no Rīgas uz Tallinu izbrauca Pagaidu valdības nozīmētais militārais pārstāvis Jorģis Zemitāns un valdības uzdevumā noslēdza vienošanos ar igauņu armijas komandieri pulkvedi Juhanu Laidoneru par latviešu rotu organizēšanu Igaunijas teritorijā un tās karaspēka atbrīvotajos Ziemeļlatvijas pagastos.¹² 26.–28. janvārī latviešu mobilizācijā Tallinā, Pērnavā un Tērbatā tika iesaukts 670 vīru; kad 1. februārī Igaunijas armija ieņēma Valkas apkārtni, mobilizācija turpinājās Vidzemes ziemeļos (janvāra beigās igauņi ieņēma arī Rūjienu).¹³ 18. februārī tika uzsākta 1. Valmieras kājnieku pulka formēšana. Ar Igaunijas armijas komandiera pavēli 31. martā izveidoja Ziemeļlatvijas brigādi, jo kopumā mobilizācija Igaunijā un Ziemeļvidzemē deva pāri par 2000 vīru. Tas radīja iespēju stāties pie papildbataljona, vēlākā 2. Cēsu kājnieku pulka formēšanas. Ziemeļlatvijas brigāde atradās Igaunijas armijas operatīvā pakļautībā, bet politiski pakļāvās Latvijas Pagaidu valdībai. Pēc 16. aprīļa puča Liepājā Ziemeļlatvijas brigādes vadība atklāti deklarēja uzticību K. Ulmaņa Pagaidu valdībai atšķirībā no J. Baloža brigādes, kurai objektīvu iemeslu dēļ nācās ieturēt neitralitāti. Par Ziemeļlatvijas brigādes komandieri kļuva J. Zemitāns, par štāba priekšnieku – pulkvedis-leitnants Voldemārs Ozols.

Šis periods neizceļas ar fotomateriālu daudzumu: Latvijas Kara muzeja krājumā fotogrāfijas, attiecināmas uz 1918.–1920. gadu, ir nedaudz mazāk par tūkstoti salīdzinājumā ar apmēram desmitkārt lielāko starpkaru posma fotogrāfiju kolekciju. Tomēr arī šāds neliels vizuālais materiāls lieliski papildina rakstīto dokumentu klāstu. Raugoties uz fotogrāfijām, kas tapušas pirmajos valsts pastāvēšanas mēnešos, redzam, kā veidojās mūsu valsts armija. Dažādi formas tērpi, nereti kaut cik kara apstākļiem piemēroti civilie apģērbi, dažādu armiju uzskabe, bieži palikusi no tiem karaspēkiem, kas gājuši pāri

¹⁰ Turpat, 48. lp.

¹¹ Turpat, 50. lp.

¹² 4. Valmieras kājnieku pulka vēsture. – [B.v.], 1976. – 8.–11. lpp.

¹³ LVVA, 1468. f., 1. apr., 131. l., 49. lp.

Latvijas zemei garajos karu gados, – tas raksturo topošās Latvijas armijas karavīrus pirmajos 1919. gada mēnešos. Abi jau minētie Latvijas Pagaidu valdību atzīstošie latviešu karaspēka grupējumi savos pirmsākumos attīstījās pilnīgi dažādos apstākļos: tas attiecas gan uz apgādi, gan organizāciju. “Kalpakiešiem” jeb “dienvidniekiem” bija viena atšķirības zīmju un uniformu sistēma, kuru pieņēma ar apsardzības ministra 1919. gada 27. februāra pavēli. Šo sistēmu ieviešot, “kalpakiešu” vadība centās piešķirt karavīriem vairāk vai mazāk unificētu izskatu (sk. 3. att.), taču reālajos apstākļos tas ne vienmēr bija iespējams. Karavīri tērpās daždažādi, bieži vien pēc savām iespējām. “Ziemeļnieku” komandieri savukārt “dienvidnieku” atšķirības zīmju sistēmu neatzina un centās ieviest savu, kas gan vēlāk pēc vienotas Latvijas armijas izveidošanas tika noraidīta.

Juris Ciganovs

1. att. Latviešu atsevišķā bataljona karavīri. Rudbāržu muiža, 1919. gada februāris. Vidū aiz ložmetēja no kreisās bataljona komandieris Oskars Kalpaks, Neatkarības rotas komandieris Jānis Balodis

2. att. Latviešu atsevišķās brigādes I Kurzemes Atsevišķā eskadrona karavīri. 1919. gada pavasaris

3. att. Latviešu atsevišķās brigādes štābs. 1919. gada aprīlis. Pirmajā rindā otrais no kreisās brigādes štāba priekšnieks kapteinis Ludvigs Bolšteins, trešais – brigādes komandieris pulkvedis-leitnants Jānis Balodis

4. att. Latviešu atsevišķā bataljona karavīri.
Kandava, 1919. gada marts

5. att. Latviešu atsevišķās brigādes virsnieki.
1919. gada pavasaris

6. att. Latviešu atsevišķās brigādes kareivis Kristaps Akmens.
Kurzeme, 1919. gada 10. aprīlis

7. att. Brīvprātīgie no Vecpils pagasta. Kurzeme, 1919. gada pavasaris. No labās: 1) Ernests Zaķis, 2) Kārlis Zaķis Miķeļa dēls, 3) Ernests Zaķis Miķeļa dēls (dz. 1894), 4) puisis no Vecpils pagasta

8. att. Ziemeļlatvijas brigādes kapteinis Raimonds Bebris.
Tallina, 1919. gada sākums

9. att. Rīgas apriņņa jauniešauktie. 1919. gada pirmā puse

10. att. Ziemeļlatvijas brigādes 1. (4.) Valmieras kājnieku pulka sakaru komandas karavīri. 1919. gada pavasaris

11. att. Ziemeļlatvijas brigādes karavīri. 1919. gada pirmā puse

12. att. Ziemeļlatvijas brigādes karavīri.
1919. gada pavasaris

13. att. Studentu rotas kareivis Kārlis Barons (Krišjāņa Barona mazdēls).
Kritis Bateru kaujā 1919. gada 22. martā